
Mi van az érvénytelenségen túl? – Észrevételek római jogi források alapján

Deli Gergely*

Jelen tanulmány hipotézise, hogy a római jogászok modern szakirodalomtól és törvénykönyvektől eltérően közelítették meg az érvénytelenség jelenségét. A források alapján az érvénytelenség modern doktrínájának három alaptétele kérdőjelezhető meg. Egyrészt a római jogi tapasztalat azt mutatja, hogy az érvénytelenségnek helye lehet a szerződés későbbi létszakaszaiban is, nem csak a szerződéskötés időpontjában. Másrészt a római jogban nem váltak el olyan élesen az érvénytelenség jogkövetkezményei, a szerződés érvényessé nyilvánítása, illetve az eredeti állapot helyreállítása. Harmadrészt az érvénytelenséget büntető szankcióként is érdemes lehet tételezni.

Kulcsszavak: érvénytelenség, utólagos érvénytelenség, érvényessé nyilvánítás, eredeti állapot helyreállítása

What is beyond Invalidity? – Remarks Based on Roman Legal Sources

The hypothesis of the present paper is that Roman lawyers regarded the phenomenon of invalidity differently compared to the mainstream modern literature and legal codes. According to the sources, one may question three basic principles of the modern doctrine on invalidity. First, as the Roman experience shows, invalidity may emerge subsequently not only at the formation of the contract. Second, in Roman law, there was no sharp distinction between the legal consequences of invalidity, i.e. convalescence and reinstatement into the former legal position. Third, invalidity might be well regarded as a punitive sanction.

Key words: invalidity, subsequent invalidity, convalescence, reinstatement into the former legal position

<https://doi.org/10.32980/MJSz.2021.3.1020>

* Egyetemi tanár, Széchenyi István Egyetem, Deák Ferenc Állam- és Jogtudományi Kar, Jogtörténeti Tanszék.

1. Bevezetés

Ezen tanulmány hipotézise, hogy a kurrens szakirodalomban¹ elterjedt nézetekkel szemben, amelyek inkább a folyamatosságot² és a hasonlóságot³ hangsúlyozzák,⁴ a római jogászok modern szakirodalomtól és törvénykönyvektől⁵ eltérően közelítették meg az érvénytelenség jelenségét.

A modern tan a jog felől tekint érvénytelenségre, a római a társadalmi realitás felől közelítette meg azt.⁶ A modern kodifikátor a társadalmi valóság, jogi szféra, ezen belül a nem létezés,⁷ létezés, érvényesség, hatályosság szűkülő koncentrikus köreiből belülről kifelé néz.⁸ A rómaiak perspektívája ennek szöges ellentéte volt: ők a társadalmi valóság felől tekintettek a jogra, azaz kívülről befelé.⁹

A modern felfogás szerint, ha nincs érvénytelenségi ok, a jogügylet érvényes.¹⁰ A római inkább akként szabályozott, hogy ha a társadalmi realitás alátámasztotta egy tranzakció érvényességét, akkor az érvényes volt. A modern megközelítésben az érvénytelenségen túl a nem-jog van. A római szerint az érvénytelenségen túl a társadalmi realitás van.

¹ KISS Gábor – SÁNDOR István: *A szerződések érvénytelensége*. HVG-ORAC, Budapest, 2014, 19, 332. o.; BALOGH Áron Péter: A kollektív szerződések nem létezése és érvénytelensége a Kúria döntéseinek fényében, *Miskolci Jogi Szemle*, 2017/2., 150-163. o., 152. o.

² HAMZA Gábor: *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján*. Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002; SIKLÓSI Iván: Az érvénytelenségi ok kiküszöbölésének néhány kérdése a római jogban és annak továbbélése során, *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*, 2005/42., 65-100. o., 68. o.

³ FÖLDI András: "False Friends" and Some Other Phenomena Reflecting the Historical Determination of the Terminology of Hungarian Private Law, *International Journal for the Semiotics of Law – Revue internationale de Sémiotique juridique*, 2020/33., 729-747. o. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11196-020-09727-4> (2021. január 12.)

⁴ Lásd például: BENEDEK Ferenc – PÓKECZ KOVÁCS Attila: *Római magánjog*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2020⁸, 296. o.; CSOKNYA Tünde Éva – JUSZTINGER János – PÓKECZ KOVÁCS Attila: *A római jog alapfogalmai*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2018, 118. o.

⁵ Erről lásd: SIKLÓSI Iván: *A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek elméleti és dogmatikai kérdései a római jogban és a modern jogokban*. (ELTE Jogi Kari Tudomány 23.), ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014

⁶ NEMES Szilvia: Adok-kapok, avagy egy sajátos adásvétel Petronius Satyriconjában, *Antik Tanulmányok*, 2015/2., 195-211. o., 200. o.

⁷ SIKLÓSI Iván: A nemlétező szerződés jogdogmatikai kategóriája és esetkörei a római jogban, *Jogelméleti Szemle* 2005/4. <http://jesz.ajk.elte.hu/siklosi24.html> (2021. január 12.)

⁸ SIKLÓSI Iván: A jogügyleti érvénytelenség néhány kérdése a római jogban, különös tekintettel a civiljogi és a praetori jogi érvénytelenség distinkciójára, valamint a „megtámadhatóság” problémájára, *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*, 2010/47., 79-117. o.

⁹ A római érvénytelenség tanához ld. KELEMEN Miklós: A római jog mélységei és magasságai. *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*, 2014/51., 235-244. o.; ERDŐDY János: Recenzió „Siklósi Iván: A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek elméleti és dogmatikai kérdései a római jogban és a modern jogokban” című művéről. *Iustum Aequum Salutare* 2016/2., 357-366. o., 363. o.

¹⁰ GASS István: Alapvetések és alapkérdések a szerződés fogalmának témaköréből. in: *Studia in honorem Gábor Hamza. Ünnepi tanulmányok Hamza Gábor 70. születésnapja tiszteletére* (szerk.: Boóc Ádám – Sándor István), Közjegyzői Akadémia Kiadó, Budapest, 2019, 117-132. o., 121. o.

Az érvénytelenség tanában ez a paradigmaváltás valamikor a továbbélés¹¹ során következett be. A pandektisztikában¹² már élesen kirajzolódnak a modern tan kontúrjai, amelyek máig meghatározzák a kontinentális jogrendszerek megközelítését. Az új magyar Ptk.¹³ tovább növelte a különbséget azáltal, hogy saját helyet, *sedes materiae*-t biztosított az érvénytelenség intézményének.¹⁴ Ezzel a kodifikátori szikével még élesebben kihúzta az érvénytelenség önálló formáját, már-már jogintézményi rangra emelte azt, de a rendszertani módosítással egyben talán egy további lépést is tett az érvénytelenség doktrínájának túldogmatizálása útján.¹⁵

A „szemléletbeli váltás lényege abból a felismerésből ered – fogalmaz Kemenes –, hogy az érvénytelenség lényegét tekintve a szerződési jog intézménye, amely sem alkalmazási körénél, sem logikájánál, sem eljárási szabályainál, sem pedig a szankciós jogkövetkezményeinél fogva nem térhet ki a magánjog intakt rendszeréből.”¹⁶

Az érvénytelenség kiszakítása a jog és a társadalmi viszonyok szimbiózisából részben annak köszönhető, hogy az érvénytelenség lassú történeti erózió révén általános hatású életjelenségből gazdasági szempontokra redukálódott. „Az érvénytelenség funkciója az, hogy megakadályozza a piaci árukapcsolatok rendjét megzavaró vagyoni viszonyok kialakulását és beteljesedését” – állítja az érvénytelenség problémakörének egyik kiváló hazai ismerője.¹⁷

Véleményem szerint e paradigmaváltás, azaz az érvénytelenség súlypontjának áthelyezése a társadalmi mezőből a jogi mezőbe előnyökkel és hátrányokkal is járt. Előnyt jelent a dogmatikus kidolgozottságból eredő nagyobb jogbiztonság, a hátrányt pedig a kategóriák merevsége okozza. Magasabb nézőpontból szemlélve a változást, lényegében a jog hajlékonyságát áldozták fel a doktrinér jogbiztonság oltárán. Ez azonban szükségszerűen azzal járt együtt, hogy a magánjogi értelemben vett jogbiztonságot művileg leválasztották a társadalmi realitástól. Azonban az érvénytelenség tanában fent jelzett szemléletváltozás nem csupán jogfilozófiai vagy jogszociológiai szempontból érdekes. Hűsbavágó gyakorlati következményei is lehetnek, amelyek megrengethetik a berögzült dogmatikai sémákat.

Ha a klasszikus római jog egyszerre életszerű és zseniális, azaz tulajdonképpen elegáns megoldásai alapján értékeljük a modern érvénytelenség tant, azt láthatjuk, hogy a hatályos polgári törvénykönyvek központi dogmái is megkérdőjelezhetők.

Jelen tanulmányban három ilyen alapvető aspektussal foglalkozom.

¹¹ Ehhez részletesebben lásd: SIKLÓSI Iván: A jogügyleti érvénytelenség fogalom- és dogmatörténetéből. in: *Összehasonlító jogtörténet* (szerk.: FÖLDI András), ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2018, 479–505. o.; RIGÓ Balázs: E pluribus unum? Recenzió Földi András (szerk.): *Összehasonlító jogtörténet* című tankönyvéről, *Jogelméleti Szemle*, 2013/4., 220–225. o., 223. o.

¹² CERTICKY Mária: A szerződéskötésre irányuló nyilatkozatok elméleti kérdései a természetjogi és a pandektista felfogás tükrében, *Miskolci Jogi Szemle*, 2019/2., 43–57. o., 56. o.

¹³ FÖLDI András: Az új Polgári Törvénykönyv és a római jogi tradíció. in: *Ad geographiam historico-iuridicam ope iuris Romani colendam. Studia in honorem Gábor Hamza* (szerk.: Földi András – Sándor István – Siklósi Iván), ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015, 175–188. o., 184. o.

¹⁴ A Polgári Törvénykönyvről szóló 2013. évi V. törvény (Ptk.), VI. könyv, VI. cím.

¹⁵ VÉKÁS Lajos: *Szerződési jog. Általános rész*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2016, 109. o.

¹⁶ KEMENES István: Az érvénytelenség jogkövetkezményeinek szabályozása a Polgári Törvénykönyvben I. rész, *Gazdaság és Jog*, 2016/1., 3–8. o.

¹⁷ KEMENES: i. m. 3. o.

Egyrészt a római jogi tapasztalat alapján szükséges lehet árnyalni a modern tan azon alapállítását, hogy „*az érvénytelenség a szerződés megkötéséhez kapcsolódó jogintézmény, amely a szerződés létrejöttének (keletkezési létszakának) valamilyen rendellenessége miatt a felek által célzott joghatás beálltát kizárja*”.¹⁸ A római jogi forrás ezzel szemben azt jelzi, hogy az érvénytelenségnek helye lehet a szerződés későbbi létszakaszaiban is.

Másrészt felpuhul az az alapvető distinkció, amelyet a modern tan az érvénytelenségi jogkövetkezmények körében konstruált. A római jogban nem vált szét olyan élesen a szerződés érvényessé nyilvánítása és az eredeti állapot helyreállítása, mint ahogy azt a modern jogalkotó kodifikálta.

Harmadrészt érdemes azon is elgondolkodnunk, hogy a modern tan az érvénytelenséget nem a feleket büntető szankcióként tételezi. Ez a megközelítés azzal járhat, hogy a magánjogi szabályozás köréből a társadalmi életviszonyokat jelenleg még egyedül alakító etikus lény, az ember háttérbe szorul. Elemezzük most e három kérdéskört mélyebben!

2. Érvénytelenség a szerződés különböző létszakaszaiban

Természetesen általában igaz, hogy az érvénytelenség kérdése többnyire eldől a szerződés megkötésekor. Azonban a római jogi források alapján nem kizárt az utólagos érvénytelenség esete is,¹⁹ és itt nem a végrendelet utólagos érvénytelenségének tankönyvi esetére kell gondolnunk. Legalábbis ezt sugallja számunkra a *Digesta* egy titokzatos szövege.²⁰

Si quis, cum aliter eum convenisset obligari, aliter per machinationem obligatus est, erit quidem suptilitate iuris obstrictus, sed doli exceptione uti potest: quia enim per dolum obligatus est, competit ei exceptio. Idem est et si nullus dolus intercessit stipulantis, sed ipsa res in se dolum habet: cum enim quis petat ex ea stipulatione, hoc ipso dolo facit, quod petit.

Ez a fragmentum a *Digesta*-ban egyedülként tartalmazza az „*ipsa res in se dolum habet*” kitételét. A *ius commune* jogászait erre a felén túli sérelem (*laesio enormis*)²¹

¹⁸ Uo.

¹⁹ Ez elfogadott a végrendeletek esetében. Lásd: SIKLÓSI Iván: A végrendelet visszavonásának dogmatikai megítélése, különös tekintettel az utólagos érvénytelenség elméleti problematikájára, *Jogtörténeti tanulmányok* 2008/9., Pécs, 353-376. o.; SIKLÓSI Iván: Der Widerruf des Testaments aus der Sicht der Rechtsdogmatik und die Probleme der nachträglichen Ungültigkeit der Rechtsgeschäfte, *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*, Sectio Iuridica, 2007/48., 341-368. o.; ERDŐS Gergely: A végrendelet visszavonásának dogmatikai kérdései, *Ars Boni joci folyóirat*, 2014. július 7. <http://arsboni.hu/a-vegrendelet-visszavonasanak-dogmatikai-kerdesei.html> (2021. január 16.)

²⁰ Ulp. 48 Sab. D.45.1.36.

²¹ SIKLÓSI Iván: Az érvénytelenségi ok kiküszöbölésének néhány kérdése a római jogban és annak továbbélése során, *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*, 2005/42., 65-100. o.; JUSZTINGER János: Észrevételek a felentúli sérelem római jogi forrásaihoz. in: *PhD Tanulmányok 9.* (szerk.: Ádám Antal), Pécs, 2010, 358-365. o., 365. o.; PÓKECZ Kovács Attila: Laesio enormis and its survival in modern civil codes. in: *Kúpna zmluva – história a súčasnosť* II. (szerk.: Erik Štenpien), Košice, 2014, 219-244. o., 225. és 231. o.; PÓKECZ Kovács Attila: A felentúli sérelem dogmatikai konstrukciója a római jogban és a modern polgári törvénykönyvekben,

doktrínáját alkalmazták.²² Tették mindezt anélkül, hogy ezen jogintézmények összekapcsolására bármilyen, a szövegben fellelhető indokuk lett volna. Mindenesetre úgy vélték, hogy a feltűnő értékaránytalanság önmagában, bármelyik fél dolózus machinációja nélkül elégséges indokul szolgál a jogi szankcióra.²³ Ilyenkor nem valamelyik fél tevékenységében, hanem magában a létrejött ügyletben van a hiba. Ez a középkori tan igencsak szívósnak bizonyult és máig számos szerző²⁴ véli úgy, hogy a *dolus in re* és a felén túli sérelem dogmatikailag érintkeznek.

E megközelítéssel a magam részéről nem értek egyet. Véleményem szerint a *dolus in re* jelensége egyszerűen a szigorú alakbeliségekhez kötött szóbeli szerződés, a *stipulatio* sajátosságaiból eredt. Nem gondolom azonban azt, szemben *Gandolfival*,²⁵ hogy a probléma a *stipulatio* alakszerűségei és a felek akarata között állna fenn. És azzal sem értek egyet, hogy a konfliktust egy korábbi alakszerűtlen megállapodás (*pactum*) és a merev *stipulatio* közötti áthidalhatatlan eltérés okozná, ahogy azt *Biondi*²⁶ és *Longo*²⁷ vélte.

A valódi probléma véleményem szerint a nyelv természetszerű pontatlanságából fakad.²⁸ A felek megegyeznek valamiben és ügyletkötés kori akaratukat ennek megfelelően a nyelv útján kölcsönösen és megegyezően kommunikálják is. Azonban a nyelv pontatlansága következtében később egy olyan körülmény merül fel, amelyre a szerződéskötés kor nem gondoltak, és amelynek tudatában az adott formában valószínűleg nem is kötöttek volna meg a szerződést. Például, valaki megígéri, hogy a másik a szóban forgó dolgot zavartalanul birtokolhatja (*habere licere*). Később egy harmadik, kívülálló személy mégis akadályozza a birtoklást. Az ígéret látszólag lefed

Jura, 2014/2., 116-126. o., 125. o.; SÁNDOR István: Recenzió Frivaldszky János: Tanulmányok a jog erkölcsi alapjairól szóló kötetéről. *Jogelméleti Szemle*, 2015/3., 149-156. o., 152. o.; BOÓC Ádám: Feltűnő értékaránytalanság az új Polgári Törvénykönyvben – objektív vagy szubjektív mérce? in: *Studia in Honorem Péter Miskolczi-Bodnár* (szerk.: Homicskó Árpád Olivér – Szuchy Róbert), Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, 2017, 69-82. o.

²² *Gordley* úgy véli, hogy a *dolus re ipsa* először Vacariusnál merült fel. Lásd GORDLEY, James: *Ius Quaerens Intellectum, The Method of the Medieval Civilians*. in: *The Creation of the Ius Commune* (szerk.: John W. Cairns – Paul J. du Plessis), Edinburgh University Press, 2010, 100. o.

²³ SIKLÓSI Iván: A felén túli sérelem jogi konstrukciója a római jogban és annak továbbélése során. in: *Tanulmányok az uzsoráról* (szerk.: FILÓ Mihály), Budapest, 2016, 31-45. o.; FÖLDI András: Néhány észrevétel az uzsora kérdéséhez összehasonlító jogtörténeti perspektívában. in: *Tanulmányok az uzsoráról* (szerk.: FILÓ Mihály), Budapest, 2016, 21. o.

²⁴ Lásd például GORDLEY, James: Good faith in contract law in the medieval ius commune. in: *Good Faith in European Contract Law* (szerk.: Reinhard Zimmermann – Simon Whittaker), Cambridge University Press, 2000,

102. o.; FRANSEN, Gérald: Le dol dans la conclusion des actes juridiques selon le droit canonique du Moyen Age. *Universitas Catholica Lovaniensis*, 1945, T. XI, fasc. 4, 21. o.; GREBIENIOW, Aleksander M: Die laesio enormis und der dolus re ipsa heute: die Verschuldensfrage. in: *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis* 85 (2017), 192-229. o., 200. o.

²⁵ GANDOLFI, Giuseppe: *Studi sull'interpretazione degli atti negoziali in diritto romano*. Milano, Giuffrè, 1966, 159-160. o.

²⁶ BIONDI, Biondo: *Contratto e stipulatio: corso di lezioni*. Milan, Giuffrè, 1953, 323. o.

²⁷ LONGO, Giannetto: *Diritto romano, Diritto delle obbligazioni. Vol. II: Parte speciale*. Roma, Soc. Ed. del "Foro italiano", 1954, 111-112. o.

²⁸ A rómaiaknak egyébként sem volt erősségük a fogalmi pontosság, illetve következetesség, ld. SIKLÓSI Iván: A jogügyletek érvénytelenségével összefüggő terminológiai kérdések a római jogban, *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*, 43/2006., 203-222. o.

ezt az esetet is, azonban észszerűen senki sem tehető felelőssé egy idegen magatartásáért. Ezért a szerződéses ígéret pusztán az azt adót és jogutódjait köti, hiába férne bele más is nyelviileg az adott ígéretbe. A szerződéssel nincs semmi gond, a felek nem manipulálták egymást, mégis maga az így létrejött ügylet dolózus, mert nyelviileg olyan tényállásokat is lefed, amelyek szubszumálása súlyos értékaránytalanságot idézne elő a felek felelőségének terjedelme tekintetében, vagy észszerűtlen eredményre vezetne.

E megközelítést alátámasztja, hogy a *Digesta* megelőző fragmentumában²⁹ *Paulus* arról beszél, hogy a bérlet, illetve adásvétel esetében nem annyira a kimondott szavak, hanem a felek konszenzusa a döntő. A kompilátorok azon választása, hogy ezek után illesztették be az anyagba *Ulpianus dolus in re ipsa*ra vonatkozó részletét, arra utalhat, hogy a nyelvi megformálás és a felek akarata közötti eltérésről van szó. Ezt erősíti, hogy az ezután következő,³⁰ legközelebbi *Ulpianus*tól származó szöveg³¹ a fent bemutatott, zavartalan birtoklásra vonatkozó példát taglalja.

Az elemzett fragmentum alapján lényegében kétféle *dolus*-t különböztethetünk meg. Az egyszerű és gyakrabban előforduló *dolus*-t, amely a felek esetleges félrevezető ténykedéseire utal a szerződéskötés során. Ezt nevezhetjük akár *dolus in contrahendónak* is. A másik *dolus* már nem a szerződéskötés folyamatában, hanem magában a létrejött ügyletben rejlik. Maga az adott *stipulatio*s ígéret nyelvi jelentéstartománya olyan, hogy súlyos érékromlással járó élethelyzetet is takarhat. Nem arról van szó tehát, hogy a szerződéses kötelezettségek teljesítése lenne dolózus. Hanem arról, hogy azt kérni, amit egyébként a leköteleződés szavai lefednek, de észszerűen mégsem terjedhetett ki rá a szerződéskötéskori akarat,³² önmagában dolózus.

Ezt a problémát manapság csak nehézkesen tudnánk szubszumálni a tévedés, a megtévesztés, a fenyegetés, a kényszer, a feltűnő értékaránytalanság, vagy a *clausula rebus sic stantibus* fogalmai alá. Az ügyletben magában rejlő hiba nem az ügylet létrejöttének, hanem a már létrejött ügyletnek a problémája.

²⁹ Paul. D.45.1.35.2.

³⁰ A vizsgált fragmentumot közvetlenül követő *Paulus*-részletet, amely egy erszényben tárolt pénzösszegre vonatkozik, véleményem szerint okszerűtlen a *dolus in re ipsa* problémájával összekötni. Itt ugyanis nem magával az ügylettel, a *stipulatio*val van baj, hanem egyszerűen egy váratlan és elháríthatatlan káresemény következett be a szerződéskötés óta. Ezt a szöveget a kompilátorok valószínűleg annak érékeltetésére helyezték el a két, összefüggő *Ulpianus*-szöveg közé, hogy a megfelelő gondosságot tanúsító adóst a *vis maior* sem hozhatja feltűnően értékaránytalan helyzetbe. Ez a gondolatmenet inkább a jog szövegben kifejtett merevségének (*suptilitate iuris*) oldásához és nem a *dolus in re ipsa* problematikájához kötődik. A *suptilitate iuris* kifejezésről részletesebben lásd KOSCHEMBAHR-LYSKOWSKI, Ignacy: *Theorie der Exceptionen nach klassischem römischem Recht*. Berlin, J. Guttentag, 1893, 166-167. o.

³¹ Ulp. D.45.1.38.

³² Az akarathibák okozta érvénytelenségről ld. MENYHÁRD Attila: *A szerződés akarathibák miatti érvénytelensége*, Budapest, 2000, 198. o.

3. Az érvényessé nyilvánítás és az eredeti állapot helyreállításának dichotómiája

Második állításunk az volt, hogy az érvényessé nyilvánítás³³ és az *in integrum restitutio*³⁴ jogkövetkezmenyei³⁵ nem válnak annyira élesen el, ahogy azt a hatályos Ptk.-nk³⁶ szabályozza.³⁷ Elsőre talán meglepő, hogy egyes római jogi esetekben a szerződés megmentése és a jogviszony felszámolása nem feltétlenül zárják ki egymást! Ékes példája ennek Rutiliana esete.³⁸

Aemilius Larianus ab Ovinio fundum Rutilianum lege commissoria emerat data parte pecuniae, ita ut si intra duos menses ab emptione reliqui pretii partem dimidiam non solvisset, inemptus esset, item si intra alios duos menses reliquum pretium non numerasset, similiter esset inemptus. Intra priores duos menses Lariano defuncto Rutiliana pupillaris aetatis successerat, cuius tutores in solutione cessaverunt. Venditor denuntiationibus tutoribus saepe datis post annum eandem possessionem Claudio Telemacho vendiderat. Pupilla in integrum restitui desiderabat: victa tam apud praetorem quam apud praefectum urbi provocaverat. Putabam bene iudicatum, quod pater eius, non ipsa contraxerat: imperator autem motus est, quod dies committendi in tempus pupillae incidisset eaque effecisset, ne pareretur legi venditionis. Dicebam posse magis ea ratione restitui eam, quod venditor denuntiando post diem, quo placuerat esse commissum, et pretium petendo recessisse a lege sua videretur: non me moveri quod dies postea transisset, non magis quam si creditor pignus distraxisset, post mortem debitoris die solutionis finita. Quia tamen lex commissoria displicebat ei, pronuntiavit in integrum restituendam. Movit etiam illud imperatorem, quod priores tutores, qui non restitui desiderassent, suspecti pronuntiati erant.

A tényállás szerint Aemilius Larianus részletre egy mezőgazdasági ingatlant vásárolt Oviniustól. A szerződés megkötésekor a vételár egy részét átadta, a maradék pedig két egyenlő részletben kettő, illetve négy hónappal később volt esedékes. A családfő azonban az első két hónap során meghalt. Egyedüli örököse a lánya volt, Rutiliana, aki serdületlen önjogúként gyámokra szorult, akik azonban az eladó többszöri felszólítása ellenére sem fizették meg az esedékes első részletet. Ovinius ezért egy évvel később egy harmadik félnek, Claudius Telemachusnak³⁹ adta el a földet. A lány

³³ Ptk. 6:110. §

³⁴ SIKLÓSI Iván: Az eredeti állapot helyreállítása mint érvénytelenségi jogkövetkezmény problémaköréhez a római jogban és a magyar polgári jogban, *Jog – Állam – Politika*, 2012/2., 75-90. o.

³⁵ Erről részletesebben ld. MENYHÁRD Attila: A jó erkölcsbe ütköző szerződések érvénytelenségének jogkövetkezmenyei, *Magyar Jog*, 1999/4., 223-228. o., 227. o.; MOLNÁR Hella: Az érvénytelenség jogkövetkezmenyei. in: *A polgári jogi tudományos diákkör évkönyve 2003-2004 és 2004-2005-ös tanév* (szerk.: Bajorfi Ákos – Bodzasi Balázs – Molnár Márta), Polgári Jogi Tudományos Diákkör Egyesülete, Budapest, 2007, 293-316. o., 316. o.

³⁶ Ptk. 6:112. §

³⁷ Vö.: KEMENES: i. m.

³⁸ Paul. 1 decr. D.4.4.38pr.

³⁹ *Liebs* az AE, 1981, 842-4 alapján egy gazdag, xanthoszi ifjúként azonosította e személyt. Lásd LIEBS, Detlef: *Hofjuristen der römischen Kaiser bis Justinian*. Bayerische Akademie der Wissenschaften,

az eredeti állapot helyreállítását szerette volna elérni, azonban a *praetor* és a *praefectus urbi* is elutasította kérelmét. Paulus szerint helyesen, mert az apja és nem ő maga kötötte a szerződést. A császárhoz fellebbező⁴⁰ Rutiliana azonban végül meghallgatásra talált. Az uralkodó azzal indokolta a szerződéses kikötés figyelmen kívül hagyását, hogy a határidő a gyámság idejére esett, és ez akadályozta a szerződéses kikötésnek megfelelő teljesítést. A jogtudós szerint azonban észszerűbb lett volna ezt a döntést azzal indokolni, hogy az eladó a vételárrészlet követelésével felemésztette az ára újbóli eladását lehetővé tevő jogát.⁴¹ Paulus számára a határidőre vonatkozó érv azért sem volt meggyőző, mert a záloghitelező az adós halálát követően is eladhatja a zálogtárgyat, ha a határidő lejárt. A császárnak azonban nem tetszett a szerződéses kikötés, így megadta az eredeti állapot helyreállítását, és azt is figyelembe vette, hogy az érintett gyámokat, mivel nem kívánták az eredeti állapot helyreállítását, megbízhatatlannak minősítették.

Számos régebbi szerző az eredeti állapot helyreállítására⁴² iránti kérelem tárgyaként a már átadott vételárrészlet visszaszerzését jelölte meg. Véleményem szerint többről van itt szó. Rutiliana az első két hónapos határidő előtti helyzetbe kívánt kerülni. Nem egyszerűen a már kifizetett összeg érdekelte, hanem abba a helyzetben akarta tudni magát, hogy a szerződés teljesülését befolyásolhassa. Nem a pénz, hanem a föld kellett neki.⁴³ Erre utal egyrészt, hogy Paulus éppen azt emeli ki, hogy nem ő,

München, 2010, 235. o., lj. 2. E problémáról lásd még LEUNISSEN, Paul M. M.: *Konsuln und Konsulare in der Zeit von Commodus bis Severus Alexander (180-235 n. Chr). Prosopographische Untersuchungen zur senatorischen Elite im römischen Kaiserreich*. Amsterdam, Gieben, 1989, 191. o., lj. 271.

⁴⁰ WANKERL, Veronika: 'Appello ad principem'. *Urteilstil und Urteilstchnik in kaiserlichen Berufungsentscheidungen (Augustus bis Caracalla)*. München, C. H. Beck, 2009, 95. o.

⁴¹ E problémakör hatályos jogi aspektusaihoz lásd: PUSZTAHELYI Réka: A szerződés egyoldalú megszüntetéséhez való jog visszaélésszerű gyakorlása. in: Ünnepi tanulmányok Bíró György professzor 60. születésnapjára (szerk. Barzó Tímea – Juhász Ágnes – Leszkoven László – Pusztahelyi Réka), Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért, Miskolc, 2015, 435-449. o.

⁴² E problémakörrel lásd BURDESE, Alberto: Di un particolare caso di applicazione della 'restitutio in integrum'. in: *Festschrift für F. Schulz* (szerk.: Vincenzo Arangio Ruiz – Hans Niedermeyer), Weimar, Hermann Böhlau Nachfolger, 1951, 81. o.

⁴³ Így már a Glossa is, Id. Gl. restitui ad D. 4.4.38 pr. (Digestum vetus, Lugduni, 1558, 364). A későbbi irodalomból lásd WIEACKER, Franz: *'Lex commissoria'. Erfüllungszwang und Widerruf im römischen Kaufrecht*. Springer-Verlag Berlin, Heidelberg, 1932, 60. o.; SANFILIPPO, Cesare: *Pauli Decretorum libri tres*. Milano, Giuffrè, 1938, 25. o. és 28. o.; CERVENCA, Giuliano: *Studi vari sulla 'restitutio in integrum'*. Milano, Giuffrè, 1964, 63; Frank PETERS: *Die Rücktrittsvorbehalte des römischen Kaufrecht*. Köln-Wien, Böhlau, 1973, 80. o.; LIEBS, Detlef: Der Sieg der schönen Rutiliana, 'Lex commissoria displicebat'. in: *Festschrift für M. Kaser zum 70. Geburtstag*, München, 1976, 375. o.; HONORÉ, Tony: *Emperors and Lawyers*. Oxford, Oxford University Press, 1994, 21; . o.; GUARINO, Antonio: *Diritto privato romano*. Jovene, Napoli, 2001, 898. o., lj. 783; BIANCHINI, Mariagrazia – CRIFÒ, Giuliano – D'IPPOLITO, Federico M.: *Materiali per un 'Corpus iudiciorum'*. Torino, G. Giappichelli, 2002, 9. o.; MUSUMECI, Francesco: *Ancora sulla 'in integrum restitutio' di Rutiliana, in 'Cunabula Iuris'*. *Studi storico giuridici per G. Broggin*. Milano, Giuffrè, 2002, 250. sk; SCHELTEMA, Arjan Hinrik: *De goederenrechtelijke werking van de ontbindende voorwaarde*. Den Haag, Universiteit Leiden, 2003, 78. o., lj. 129; LIEBS, Detlef: *Vor den Richtern Roms. Berühmte Prozesse der Antike*. München, C.H. Beck, 2007, 238. o.; LOVATO, Andrea: Giulio Paolo e il 'decretum principis'. in: *Studi in onore di R. Martini, II*. Milano, Giuffrè Editore, 2009, 499. o.; NICOSIA, Elenore: *'Sub condicione resolvitur'. Le clausole di risoluzione della 'emptio venditio'*. Parte prima. Catania, Liberia Editrice Torre, 2009, 139. o.; BRUTTI, Massimo: *Il diritto privato nell'antica Roma*. Torino, G. Giappichelli Editore, 2011, 639sk; BASSANELLI SOMMARIVA, Gisella: *Lezioni di diritto privato romano, III. Istituzioni*. Rimini, Università, 2012, 308. o.; BRUTTI, Massimo: Il dialogo tra giuristi e imperatori. in: *'Ius controversum' e processo fra tarda Repubblica ed età dei Severi* (Atti del Convegno,

hanem apja kötötte a szerződést. Ennek csak úgy van értelme, ha az *in integrum restitutio* a lányt szerződéses partnerré lépteti elő. Másrészt a szerződéskötés előtti állapot visszaállítása esetén annak sem lenne érdemi szerepe, hogy a császár nemtetszését fejezte ki a szerződéses kikötéssel kapcsolatban.

A szöveg alapján valószínűsíthető, hogy az adásvételi szerződés megkötésekor és az első vételárreszlet kiegyenlítésekor Aemilius Larianus ugyan megszerezte a föld tulajdonjogát⁴⁴ (legalábbis jogcímet arra, hogy annak később teljes értékű tulajdona lehessen),⁴⁵ de vélhetően nem lépett birtokba. Az eladó később ugyanis gond nélkül eladta harmadik személynek a földet,⁴⁶ amit nyilván nehezebben tehetett volna meg, ha nem ő van birtokban. Ezenkívül úgy tűnik, hogy Rutiliana nem a kedvező birtokosi helyzetből védekezett valamely kifogással, hanem az eredeti állapot helyreállítását kezdeményezte. Ráadásul a gyámok eljárását sem azért kifogásolták, mert átengedték a föld birtoklását, hanem azért, mert az *in integrum restitutió*t hátráltatták. Másrészt a második eladásra csak egy év múltán került sor, és a szövegben semmi jele nincs annak, hogy az azelőtti tíz hónapban a vevő lett volna birtokban, holott ez számos megoldandó kérdést vetett volna fel (mondjuk a gyümölcsök vonatkozásában). Végül az eladó csak az elmaradt vételárreszleteket követelte, nem a föld birtokának visszaadását. Ráadásul Rutiliana, serdületlen lévén, jogilag a birtokláshoz szükséges akaratot sem fejthette ki. Tényszerűen mégis meg akarta szerezni a földet, holott ahhoz nem sok köze volt, pusztán annyi, hogy örökölt egy kötelezettségekkel is járó szerződéses pozíciót, amelynek segítségével véglegesen megszerezhetette volna az ingatlant.

Wieacker nyomán⁴⁷ azonban elképzelhető az is, hogy a két adásvétel közül az egyik pusztá átadással (*traditio*) valósult meg. Ez azért fontos, mert itáliai földről lévén szó, átruházásának egy ősi, ünnepélyes jogügylet, *mancipatio* formájában kellett (volna) megtörténnie. Ráadásul az előbbi ügylet nem is követel meg személyes jelenléte. Így feltehető, hogy az első vevő mégis birtokba lépett, de csak *traditio* jogcímén, így nem vált azonnal tulajdonossá. Ezért a részletek nem fizetésekor az eladó esetleg *mancipatio*val ismét eladhatta a földet. Mindennek azonban a mi szempontunkból nincs jelentősége, mert nem az ügyletkötés módja, hanem az ügyletkötéssel járó jogi hatás érdekes a számunkra. Ez pedig mindkét esetben ugyanaz: jog arra, hogy a földet bizonyos feltételek teljesülése esetén tulajdonosként élvezhessék.

Paulus azért tartja helyesnek az alsóbb fokokon eljáró jogalkalmazó szervek döntését, mert a szerződést nem Rutiliana, hanem az apja kötötte. Mi ennek a

Firenze, 21–23 ottobre 2010) (szerk.: Valerio Marotta – Emanuele Stolfi), Roma, L’Erma di Bretschneider, 2012, 185sk.

⁴⁴ A jogi háttérrel lásd ARCHI, Gian Gualberto: *Il trasferimento della proprietà nella compravendita romana*. Padova, Cedam, 1934, 123. o.

⁴⁵ A tulajdonjog-fenntartás hatályos jogi problémáiról kiváló összefoglalót nyújt LESZKOVEN László: A tulajdonjog-fenntartás egyes kérdései, in: Az uniós csatlakozás hatása a letelepedés és a szolgáltatás szabad áramlása körében. POT konferenciakötet (szerk. Miskolci Bodnár Péter), Novotni Alapítvány, Miskolc, 2005, 81-91. o.

⁴⁶ Az eladó úgy vélte, hogy az újbóli eladással a lex commissoriából eredő jogát érvényesíti. Lásd LOUET, Georges – BRODEAU, Julien: *Recueil de plusieurs notables arrêts donnez en la Cour de Parlement de Paris, II*. Paris, La veuve de Damien Foucault, 1678, 290. o.

⁴⁷ WIEACKER: i. m. 60. o.

jelentősége? A jogtudós hatalmi szóval nem kívánt szerződéses kapcsolatot létrehozni olyan felek között (Oviniusról és Rutiliáról van szó), akikről nem tudni, hogy maguktól szerződtek volna-e egymással.

A szöveg a császár döntésének háttéréről két információt közöl.⁴⁸ Egyrészt az indokot rögzíti, miszerint az eredeti állapot helyreállítására azért került sor, mert a jogügyleti klauzula a lánygyermek serdületlensége idejére esett, másrészt, hogy maga a klauzula nem nyerte el a császár tetszését.⁴⁹ Hogyan tudjuk ezt a két szempontot összehangolni? Magyarán szólhat, hogy a szerződéses klauzula a szokásoshoz képest két szempontból is előnytelenebb volt a vevő szempontjából. Egyrészt, ugyan mezőgazdasági ingatlanról volt szó, amely azonban, mint láttuk, feltehetően nem került a vevő birtokába szerződéskötéskor. Így az a kikötés, amelynek értelmében a már befizetett vételárrészlet elveszik, különösen méltánytalan volt, hiszen a vevő, nem lévén birtokban, az esetleges gyümölcsöket sem tarthatta meg.⁵⁰

Másrészt a konkrét szerződéses klauzula nagyon hasonló helyzetet teremtett a zálogjog körében felmerülő, dologi jogi és a későbbiekben tilalmazott *lex commissoria*hoz. Miért volt tiltott a hitelezőnek a dolog tulajdonjogának megszerzése, ha az eladó a dolgot is, és a már befizetett vételárrészleteket is megtarthatta? A jogosultak mindkét esetben sokat nyertek az üzleten. A záloghitelező az adósságnál nyilván jóval értékesebb zálogtárgyat szerzte meg, az eladó pedig a részleteket. Az első lehetőséget nem lehetett másképp moderálni, csak úgy, hogy a záloghitelező csupán eladási jogot szerez, amiből a követelését kiegészítheti, a fennmaradó összeget azonban vissza kell adnia. Így a szerződéses szolgáltatások viszonylagos egyensúlyban maradnak. A kötelmi jogi *lex commissoria* esetében viszont az érintett ügyletek tárgya többnyire mezőgazdasági ingatlan vagy egyéb „gyümölcsöztethető” dolog (pl. rabszolga) volt. Így az elveszített vételárrészletek funkcionálisan bérleti díj szerepét tölthették be, és a vevő, noha a dolgot magát elveszítette, annak gyümölcsseit mégis megtarthatta. Nem érvényesül ez az egyensúly azonban akkor, ha, ahogy azt a jelen esetben feltételeztük, a vevő nem lépett birtokba. Így a birtokbaadással nem járó szerződéses *lex commissoria* közelít a zálogjogi *lex commissoria*hoz, mert egyoldalú haszonszerzést tesz lehetővé a jogosult számára. Talán éppen emiatt állított fel Paulus zálogjogi analógiát a szövegben.

És csak még egy apróság, az érdekesség kedvéért. A modern szabály szerint, ha a fél az eredeti állapot helyreállítása jogcímén kötelmi igényt érvényesít (például a vételárat követeli vissza), ezt az elévülési, ha pedig tulajdoni igényt, akkor az elbirtoklási időn belül teheti meg.⁵¹ Vizsgált római jogi forrásunkban is eltelt már az az egy év, amelyen belül az eredeti állapot helyreállítása főszabály szerint kérelmezhető volt. A császári döntés mégis megadta ezt a jogsegélyt. Vajon miért?

⁴⁸ Ugyan a szöveg utóélete során, a 13. században Odofredusnak és Vivianusnak köszönhetően felmerül még egy harmadik szempont is, Rutiliana szépsége, ezt a nézetet azonban nem osztom.

⁴⁹ Részletesebben lásd LIEBS: Vor den Richtern Roms..., 373. o.

⁵⁰ Más forrásszövegek ilyen esetben kifejezetten megengedik a gyümölcsök megtartását, lásd például Nerat. D.18.3.5.

⁵¹ KEMENES: i. m. 6. o.

A császár érvének központi eleme a kikötésben foglalt határnap. A szöveg ezen fordulatát az új német fordítás akképp értelmezi, hogy a gyámolt közreműködése akadályozta meg a vételi kikötés érvényesülését, azaz az „*ea*” vonatkozó névmást a pupillára vonatkoztatja. Ezen értelmezés nehezen egyeztethető össze azzal, hogy a megakadályozás tényére mint múltbeli dologra utal a császári indokolás. Ezért helyesebbnek tartom, ha az *ea* névmást az időpontra (*dies committendi*) vonatkoztatjuk.

A *dies*-t a római jogi források használják nőneműként is,⁵² különösen akkor, ha egy meghatározott, kitűzött napról van szó.⁵³ Pont úgy, ahogy a jelen esetben. Ráadásul a római szemléletmódtól nem idegen a napok megszemélyesítése sem,⁵⁴ és ilyenkor is inkább a nőnemű formával találkozunk. A perszonifikáció kapcsán elég, ha arra a tételre gondolunk, hogy a pontosan meghatározott határidő lejártakor a jogosultnak nem szükséges külön felhívást eszközölnie:⁵⁵ *dies interpellat pro homine*.⁵⁶

Köztudomású,⁵⁷ hogy a *dies nefasti* alkalmával nem lehetett jogi cselekményeket végezni. A korai római felfogásban a nap milyensége befolyásolhatta az akkor végzett cselekmények (szakrális) jogi érvényességét. Elképzelhető, hogy ez a hagyomány befolyásolta a határidő, a *dies* megközelítését a klasszikus korban is.

Azaz lényegében a határnap milyensége, nevezetesen az, hogy Rutiliana serdületlensége idejére esett, okozta a szerződési klauzulának megfelelő teljesítés elmaradását. A szövegből egyértelműen kiderül, hogy a jogi eljárásokat Rutiliana még serdületlen korában indította, hiszen a szöveg ekkor még pupillaként hivatkozik rá.⁵⁸ Sőt az is valószínűsíthető, hogy még a császári döntés időpontjában is serdületlen volt. Ezt onnan gyaníthatjuk, hogy mivel saját gyámjaival is érdekellentétben állt, új gyámot vagy gyámokat kapott. Legalábbis erre enged következtetni az a kitétel, amely gyámjait korábbi gyámoknak nevezi.

Hogy a határidőre vonatkozó felfogásunk helyes, az is mutatja, hogy Paulus ellenérve⁵⁹ is erre, és nem a pupillára vonatkozik. A *lex commissoria* ezen megközelítésben tehát azért nem tetszett a császárnak, mert egy olyan határidőt tartalmazott, amelyen a szerződészerű teljesítés nem volt lehetséges.

Ebből a csodálatosan sokrétű jogesetből most számunkra az az aspektus érdemel figyelmet, hogy a Rutiliana által igényelt *in integrum restitutio* nem a jogviszony megszűnését, hanem éppen ellenkezőleg, annak megmentését célozta!

⁵² HEUMANN, Hermann Gottlieb – SECKEL, Emil: *Handlexikon zu den Quellen des Römischen Rechts*, Jena, Gustav Fischer Verlag, 1926, s.v. *dies*.

⁵³ Konkrét szöveghelyek, ahol a *dies* nőnemű: Pomp. D.12.6.16.1; Paul. D.36.2.21pr; Pomp. D.38.4.13.3; Cels. D.46.3.70.

⁵⁴ Jól szemlélteti ezt a Pygmalion-epizód, ahol az ünnepek napjai mind nőneműek. Lásd Ov. *Met*, 10, 270.

⁵⁵ C.8.37.12.

⁵⁶ Ez az elv a Marc. D.22.1.32pr-n alapszik, a továbbélés során alakult ki. Erről részletesebben lásd MAYER, Markus Antonius: *Der Kauf nach dem Augsburger Stadtrecht von 1276 im Vergleich zum gemeinen römischen Recht*. Berlin, LIT Verlag Münster, 2009, 97. o., lj. 362.

⁵⁷ A szakirodalom óvatosabb e tekintetben, lásd RÜPKE, Jörg: *Kalender und Öffentlichkeit: die Geschichte der Repräsentation und religiösen Qualifikation von Zeit in Rom*. Berlin, Walter de Gruyter, 1995, 270. o.

⁵⁸ KUPISCH, Berthold: Rutiliana pupilla', schön oder energisch? *ZSS*, XCIV, 1977, 247. o.

⁵⁹ BRUTTI: Il dialogo tra giuristi..., 183. o.

Rutilia ugyanis az első kéthónapos határidő előtti helyzetbe kívánt kerülni. Nem egyszerűen a már kifizetett összeg visszakapása érdekelte, hanem abba a helyzetbe akarta magát tudni, hogy a szerződés teljesülését befolyásolhassa. Az eredeti állapot helyreállítása révén azt kívánta elérni, hogy szerződésszerűen teljesíthesse a vételárrészeket, és így megvásárolhassa a földet.

Azaz, a Ptk.-ba foglalt dichotómiával szemben előfordulhatnak olyan élethelyzetek, amikor túl szűk lehet az a kondíció, hogy az eredeti állapot helyreállítására csak akkor kerülhet sor, ha a nyújtott szolgáltatás természetben visszaadható.⁶⁰

Azaz lényegében a rómaiak a határidő perszónifikációja révén voltak képesek méltányosan kezelni olyan helyzeteket, amelyeket a modern tan egyéb dogmatikai megoldásokkal, konkrétan a határidő nyugvásával közelítene meg. Más kérdés, hogy a jelen esetben ez sem segítene, mert ha Rutiliana a pernyertessége idején még tényleg gyámolt volt, a határidőnek még akkor is nyugodnia kellett volna.

4. Az érvénytelenség mint szankció

Harmadrészt azt állítottuk, hogy az a megközelítés, miszerint az érvénytelenség nem szankció, és nem a feleket bünteti, átgondolásra szorulhat.⁶¹ Ez, a gazdasági szemellenző mögül megalkotott tézis álláspontom szerint elrekesztheti a személyt mint etikus tényezőt a saját maga létrehozta jogviszonytól mint társadalmi realitástól. Az érvénytelenségi jogkövetkezmények egyik fontos funkciója lenne, hogy irányt szabjon a társadalmilag helyeselt magatartásoknak. Lássuk, mire is gondolok pontosan!

Ulpianus egy fragmentuma értelmében, ha egy válófélben lévő nő és férfi megegyeznek abban, hogy a férfinak a hozományt teljes egészében vissza kell adnia, hiába nincs rá elég pénze, akkor ez a megállapodás érvénytelennek tekintendő. Az indokolás szerint az ilyen megállapodáshoz azért nem fűződik az állami úton való kikényszeríthetőség, mert a jó erkölcsökbe ütközik, mivel sérti azt az áthagyományozódott tiszteletet, amelyet a férfiak felé tanúsítani kell.

*Eleganter quaerit Pomponius libro quinto decimo ex Sabino, si paciscatur maritus, ne in id quod facere possit condemnetur, sed in solidum, an hoc pactum servandum sit? Et negat servari oportere, quod quidem et mihi videtur verum: namque contra bonos mores id pactum esse melius est dicere, quippe cum contra receptam reverentiam, quae maritis exhibenda est, id esse apparet.*⁶²

Ez a fragmentum összetett érvelési láncot tartalmaz, melyet három különböző összetevőre bonthatunk. Először is, a megállapodás jogilag kikényszeríthetetlen

⁶⁰ KEMENES: i. m. 5. o.

⁶¹ KEMENES István: A szerződés érvénytelenségének egyes kérdései a gazdasági szerződéses gyakorlatban, *Polgári Jogi Kodifikáció 2002/2.*, 7. o. ; KÁLMÁN Annamária: *Gondolatok a szerződés érvénytelenségének jogkövetkezményeiről*, Acta Universitatis Szegediensis. Forum: Publicationse Doctorandorum Judiciorum (főszerk.: Homoki-Nagy Mária), Szeged, 2015, 85-102. o., 86. o.

⁶² Ulp. 36 ad sab. D. 24, 3, 14, 1.

mivolta⁶³ annak erkölcstelen természetéből ered. Másodjára, az erkölcstelensége abból következik, hogy ellentmond a tisztelet (*reverentia*)⁶⁴ követelményének. És végül, a tisztelet sérelmét az okozza, hogy összeegyeztethetetlen a férjnek tanúsítandó magatartással.

A remekjogász érvelése három, egymásra épülő arisztotelészi szillogizmust tartalmaz.⁶⁵ Ezek úgy kapcsolódnak össze, hogy az előző következtetés ún. alárendelt feltételként (premissza minorként) jelenik meg az utána lévő, magasabb szintű konklúzióban. A három szillogizmus így alkot meggyőző érvelés láncolatot.

Meg kell említenünk azonban egy problémát is az indokolás kapcsán. A leggyengébb láncszeme maga a kiindulópontja. A házastársak között ugyanis sosem volt bevett szokás, hogy a feleség a hozományából egy adott összeget meghagy az elvált férjének, ha annak szüksége van rá. Ezt a megoldást a joggyakorlat vezette be. A csódbbe ment férjek minimális életszínvonalát tehát nem korábbi feleségeik, hanem a bírák biztosították.

Ulpianus több más, mai szemmel meggyőzőbb érvet tudott volna felhozni a tiszteletre vonatkozó érv helyett. Érvelhetett például volna azzal, hogy a megegyezés egyenlőtlen, a férjet igen hátrányosan érinti, ebből eredően pedig érvénytelen. Álláspontját indokolhatta továbbá azzal is, hogy a kérdéses *pactum* az igazságszolgáltatás tekintélyét rombolja, hiszen egy lerögzült bíró gyakorlatot kíván megkerülni. Hangoztathatta volna továbbá azt is, hogy egy ilyen szerződés társadalmilag sem kívánatos, mert a férjet mindenféle anyagi lehetőség nélkül hagyja, amely szociális feszültséget gerjeszthet.

Hogy Ulpianus mégis a jó erkölcsökre hivatkozott,⁶⁶ az indokolhatja, hogy a rómaiak számára az érvénytelenség nem egyszerűen gazdasági szankció, hanem attól sokkal több. Az érvénytelenség egyrészt bünteti a társadalmilag nemkívánatos magatartást, másrészt példát ad arra, hogy miképp kell helyesen viselkedni.⁶⁷

Egyébként a jó erkölcsökre vonatkozó megoldásokban is észlelhetjük az érvénytelenség tanára vonatkozó általános érvényű szemléletváltást. A modern kódex szerint semmis az a szerződés, amely nyilvánvalóan⁶⁸ a jóerkölcsbe ütközik.⁶⁹ A római felfogás értelmében, mivel a szerződés a jó erkölcsökre ütközik, semmis. Látszólag nincs nagy különbség az oksági viszonyban, de a perspektíva egymással

⁶³ A tagadások a sztoikus logikában nagy figyelmet kaptak. L. POHLENZ, Max: *Die Stoa. Geschichte einer geistigen Bewegung*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1949, 48. o.

⁶⁴ POHLENZ: i. m. 50. o.

⁶⁵ Uo.

⁶⁶ A jogi érvelésben megfogalmazott vélekedések nyelvi kifejeződéséhez lásd: POZSONYI Norbert: A lakás bérbeadójának zálogjoga a bérlő vagyontárgyain. in: *Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára* (szerk.: Jakab Éva – Pozsonyi Norbert), Szeged, 2014, 381-382. o.

⁶⁷ A jóság mint minőség jogi relevanciával bír számos egyéb esetben is. A iusurandum bonae copiae esküről lásd például: PÓKECZ KOVÁCS Attila: A gazdasági- és hitelválság megoldásának jogi eszközei és közjogi következményei a római köztársaság végén (Kr. e. 49-47). in: *Universitas „unius rei”*. *Tanulmányok a római jog és továbbélése köréből* (szerk.: P. Szabó Béla – Újvári Emese), Debrecen, 2014, 203-204. o.

⁶⁸ A nyilvánvaló kitételről lásd: MENYHÁRD Attila: *A jóerkölcsbe ütköző szerződések*. Gondolat, Budapest, 2004, 254-255. o.; FÓNAGY Sándor: Jóerkölcsbe ütköző szerződés vs. csalárd ügylet, *Gazdaság és Jog* 2011/6., 9-13. o.

⁶⁹ Ptk. 6:96. §

tökéletesen ellentétes. A modern megközelítés szerint van a szerződés, ami a jó erkölcsökbe ütközik,⁷⁰ a római szerint vannak a jó erkölcsök és ebbe ütközik a szerződés.

A fragmentum még egy fontos szempontból tér el a modern elképzelésektől. Manapság a jó erkölcsök jogi intézményére úgy tekintünk, mint amely megakadályozza azt, hogy a jog segítségével nyilvánvalóan⁷¹ erkölcstelen célokat lehessen megvalósítani.⁷² Azaz lényegében a jogot, a jog tekintélyét⁷³ védjük az erkölcstelen tartalmú és célú megállapodásoktól. A klasszikus kori római jogtudósok azonban ennek épp az ellenkezőjét vallották. A jó erkölcsökre való hivatkozás funkciója náluk az volt, hogy a társadalom erkölcsi viszonyait⁷⁴ védjék a jog indokolatlan intrúziója ellen.

A fenti esetben a férj és a feleség közt létrejött megállapodás mint magántörvény (*lex privata*) sem ronthatta le a viszonyukra vonatkozó erkölcsi normákat. Ha a modern alapjogi védelem gondolatának előzményeit keressük a római jogban, véleményem szerint itt érdemes elidőznünk. A római „alapjogi védelem” nem egyszerűen az állammal szembeni védelem volt, hanem egyben magával a joggal szembeni védelem is. Ez nem bizonyos jogosultságok magánszemélyek közti érvényesülését (*unmittelbare Drittwirkung*)⁷⁵ jelentette. Célja inkább az volt, hogy a magánszemélyek egyező akarattal se tudják a jog normatív erejét az erkölcsi viszonyok lerontására felhasználni.

5. Összefoglaló

Összefoglalva az eddig elhangzottakat, láttuk, hogy a modern érvénytelenség doktrína alaptételeinek⁷⁶ egyike sem abszolút érvényű. Egyrészt érvénytelenségről nem csupán a szerződés létrejöttének fázisában érdemes beszélnünk. Másrészt az érvénytelenség jogkövetkezményei, a szerződés fenntartása és az eredeti állapot helyreállítása nem feltétlenül zárják ki egymást. Harmadrészt nem feltétlenül

⁷⁰ SZALMA József: A jószokások (jóerkölcs) és a közrend megsértésének jogi következményei a magyar polgári jogban, *Magyar Jog*, 2011/7., 399. o.

⁷¹ Értelmezhetetlennek tartja a nyilvánvaló jelzőt Vajna. L. VAJNA Zita Barbara: Jóerkölcsbe ütköző szerződések. *Iustum Aequum Salutare*, 2013/3., 215-229, 216. o.

⁷² SOPOVNE BACHMANN Katalin – BOLERÁCKY Margit: Semmis az a szerződés, amely jóerkölcsbe ütközik, *Magyar Jog*, 1996/6., 350. o.

⁷³ Így VAJNA: i. m. 222. o.

⁷⁴ Az erkölcsi- és az államrend összefüggéseire nézve ld.: HAMZA Gábor: A cicerói állambölcselet és a modern politikai tanok, *Revista Crítica de Historia de Relaciones Laborales y de la Política Social* 2013/7. <http://www.eumed.net/rev/historia/07/marco-tulio-ciceron.html> (2021. január 17.); továbbá KELEMEN Miklós: *Premodern állam: Polisz és birodalom. A római közjog és politikafilozófia államfelfogása: Cicero. A görög és római politikai gondolkodás jellemzői.* http://archiv.akk.uni-nke.hu/uploads/media_items/preamodern-allam-tanulmany-0515-1-cicero.original.pdf (2021. január 17.)

⁷⁵ Erről a magyar irodalomban lásd: GÁRDOS OROSZ Fruzsina: *Alkotmányos polgári jog?: Az alapvető jogok alkalmazása a magánjogi jogvitákban*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest–Pécs, 2011

⁷⁶ Ezekről jó összefoglalást nyújt SIKLÓSI Iván: Some thoughts on the inexistence, invalidity and ineffectiveness of juridical acts in Roman law and in its subsequent fate, *Journal on European History of Lawm*, 2017/1., 90-97. o.

haszontalan, ha az érvénytelenségnek bizonyos esetekben szankciós jelleget tulajdonítunk.

Érdeemes a római forrásokat minduntalan újraolvasni, mert nagy segítséget nyújthatnak nekünk abban, hogy kilássunk szűkre szabott dogmatizmusunk⁷⁷ szorító spanyolcsizmájából, és megőrizzük a magánjog hagyományos primátusát a jogrendben, amely abból fakadt, hogy a társadalmi viszonyokat legrugalmasabban és legéletszerűbben alakítani képes jogág. Különösen fontos ez az intés manapság, amikor a technikai fejlődés és elidegenedés következtében egyre fontosabbá válik az a tudás, amely a jogi megoldásokat a humánus életviszonyok felől képes magyarázni.

Irodalomjegyzék

- ARCHI, Gian Gualberto: *Il trasferimento della proprietà nella compravendita romana*. Padova, Cedam, 1934
- BALOGH Áron Péter: A kollektív szerződések nem létezése és érvénytelensége a Kúria döntéseinek fényében, *Miskolci Jogi Szemle*, 2017/2., 150-163. o.
- BASSANELLI SOMMARIVA, Gisella: *Lezioni di diritto privato romano, III. Istituzioni*. Rimini, Università, 2012
- BENEDEK Ferenc – PÓKECZ KOVÁCS Attila: *Római magánjog*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest, 2020
- BIANCHINI, Mariagrazia – CRIFÒ, Giuliano –. D’IPPOLITO, Federico M: *Materiali per un 'Corpus iudiciorum'*. Torino, G. Giappichelli, 2002
- BIONDI, Biondo: *Contratto e stipulatio: corso di lezioni*. Milan, Giuffrè, 1953
- BOÓC Ádám: Feltűnő értékaránytalanság az új Polgári Törvénykönyvben – objektív vagy szubjektív mérce? in: *Studia in Honorem Péter Miskolczi-Bodnár* (szerk.: Homicskó Árpád Olivér – Szuchy Róbert), Károli Gáspár Református Egyetem, Budapest, 2017, 69-82. o.
- BRUTTI, Massimo: Il dialogo tra giuristi e imperatori. in: *'Ius controversum' e processo fra tarda Repubblica ed età dei Severi* (Atti del Convegno, Firenze, 21–23 ottobre 2010) (szerk.: Valerio Marotta – Emanuele Stolfi), Roma, L’Erma di Bretschneider, 2012, 97-204. o.
- BRUTTI, Massimo: *Il diritto privato nell’antica Roma*. Torino, G. Giappichelli Editore, 2011
- BURDESE, Alberto: Di un particolare caso di applicazione della 'restitutio in integrum'. in: *Festschrift für F. Schulz* (szerk.: Vincenzo Arangio Ruiz – Hans Niedermeyer), Weimar, Hermann Böhlhaus Nachfolger, 1951
- CERTICKY Mária: A szerződéskötésre irányuló nyilatkozatok elméleti kérdései a természetjogi és a pandektista felfogás tükrében, *Miskolci Jogi Szemle*, 2019/2., 43-57. o.
- CERVENCA, Giuliano: *Studi vari sulla 'restitutio in integrum'*. Milano, Giuffrè, 1964

⁷⁷ Hasonlóan óvatos SIKLÓSI Iván: A sematizmus és dogmatizmus veszélyeiről a romanisztikai és a civilisztikai kutatások során. in: *Studia in honorem Gábor Hamza. Ünnepi tanulmányok Hamza Gábor 70. születésnapja tiszteletére* (szerk.: Boóc Ádám – Sándor István), Budapest, 2019, 247-256. o.

- CSOKNYA Tünde Éva – JUSZTINGER János – PÓKECZ KOVÁCS Attila: *A római jog alapfogalmai*. Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2018
- ERDŐS Gergely: A végrendelet visszavonásának dogmatikai kérdései, *Ars Boni jogi folyóirat*, 2014. július 7. <http://arsboni.hu/a-vegrendelet-visszavonasanak-dogmatikai-kerdesei.html> (2021. január 16.)
- ERDŐDY János: Recenzió „Siklósi Iván: A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek elméleti és dogmatikai kérdései a római jogban és a modern jogokban” című művéről. *Iustum Aequum Salutare* 2016/2., 357–366. o.
- FÓNAGY Sándor: Jóerkölcsbe ütköző szerződés vs. csalárd ügylet, *Gazdaság és Jog* 2011/6., 9-13. o.
- FÖLDI András: Az új Polgári Törvénykönyv és a római jogi tradíció. in: *Ad geographiam historico-iuridicam ope iuris Romani colendam. Studia in honorem Gábor Hamza* (szerk.: Földi András – Sándor István – Siklósi Iván), ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2015, 175-188. o.
- FÖLDI András: “False Friends” and Some Other Phenomena Reflecting the Historical Determination of the Terminology of Hungarian Private Law, *International Journal for the Semiotics of Law – Revue internationale de Sémiotique juridique*, 2020/33., 729-747. o. <https://link.springer.com/article/10.1007/s11196-020-09727-4> (2021. január 12.)
- FÖLDI András: Néhány észrevétel az uzsora kérdéséhez összehasonlító jogtörténeti perspektívában. in: *Tanulmányok az uzsoráról* (szerk.: FILÓ Mihály), Budapest, 2016, 17-30. o.
- FRANSEN, Gérald: Le dol dans la conclusion des actes juridiques selon le droit canonique du Moyen Age. *Universitas Catholica Lovaniensis*, 1945, T. XI, fasc. 4, 61-96. o.
- GANDOLFI, Giuseppe: *Studi sull’interpretazione degli atti negoziali in diritto romano*. Milano, Giuffrè, 1966, 159-160. o.
- GÁRDOS OROSZ Fruzsina: *Alkotmányos polgári jog?: Az alapvető jogok alkalmazása a magánjogi jogvitákban*, Dialóg Campus Kiadó, Budapest – Pécs, 2011
- GASS István: Alapvetések és alapkérdések a szerződés fogalmának témaköréből. in: *Studia in honorem Gábor Hamza. Ünnepi tanulmányok Hamza Gábor 70. születésnapja tiszteletére* (szerk.: Boóc Ádám – Sándor István), Közjegyzői Akadémia Kiadó, Budapest, 2019, 117-132. o.
- GORDLEY, James: Good faith in contract law in the medieval ius commune. in: *Good Faith in European Contract Law* (szerk.: Reinhard Zimmermann – Simon Whittaker), Cambridge University Press, 2000
- GORDLEY, James: Ius Quaerens Intellectum, The Method of the Medieval Civilians. in: *The Creation of the Ius Commune* (szerk.: John W. Cairns – Paul J. du Plessis), Edinburgh University Press, 2010
- GREBIENIOW, Aleksander M: Die laesio enormis und der dolus re ipsa heute: die Verschuldensfrage. in: *Tijdschrift voor rechtsgeschiedenis* 85 (2017), 192-229. o.
- GUARINO, Antonio: *Diritto privato romano*. Jovene, Napoli, 2001

- HAMZA Gábor: A cicerói állambölcselet és a modern politikai tanok, *Revista Crítica de Historia de las Relaciones Laborales y de la Política Social* 2013/7. <http://www.eumed.net/rev/historia/07/marco-tulio-ciceron.html> (2021. január 17.)
- HAMZA Gábor: *Az európai magánjog fejlődése. A modern magánjogi rendszerek kialakulása a római jogi hagyományok alapján.* Nemzeti Tankönyvkiadó, Budapest, 2002
- HEUMANN, Hermann Gottlieb – SECKEL, Emil: *Handlexikon zu den Quellen des Römischen Rechts*, Jena, Gustav Fischer Verlag, 1926
- HONORÉ, Tony: *Emperors and Lawyers.* Oxford, Oxford University Press, 1994
- JUSZTINGER János: Észrevételek a felértülí sérelem római jogi forrásaihoz. in: *PhD Tanulmányok 9.* (szerk.: Ádám Antal), Pécs, 2010, 358-365. o.
- KÁLMÁN Annamária: *Gondolatok a szerződés érvénytelenségének jogkövetkezményeiről*, Acta Universitatis Szegediensis. Forum: Publicationse Doctorandorum Judiciorum (főszerk.: Homoki-Nagy Mária), Szeged, 2015, 85-102. o.
- KELEMEN Miklós: A római jog mélységei és magasságai. *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*, 2014/51., 235-244. o.
- KELEMEN Miklós: *Premodern állam: Polisz és birodalom. A római közjog és politikafilozófia államfelfogása: Cicero. A görög és római politikai gondolkodás jellemzői.* http://archiv.akk.uni-nke.hu/uploads/media_items/preamodern-allam-tanulmany-0515-1-cicero.original.pdf (2021. január 17.)
- KEMENES István: A szerződés érvénytelenségének egyes kérdései a gazdasági szerződéses gyakorlatban, *Polgári Jogi Kodifikáció*, 2002/2., 7-27. o.
- KEMENES István: Az érvénytelenség jogkövetkezményeinek szabályozása a Polgári Törvénykönyvben I. rész, *Gazdaság és Jog*, 2016/1., 3-8. o.
- KISS Gábor – SÁNDOR István: *A szerződések érvénytelensége.* HVG-ORAC, Budapest, 2014
- KOSCHEMBAHR-LYSKOWSKI, Ignacy: *Theorie der Exceptionen nach klassischem römischem Recht.* Berlin, J. Guttentag, 1893
- KUPISCH, Berthold: 'Rutiliana pupilla', schön oder energisch?, *Zeitschrift für Rechtsgeschichte*, ZRG RA 94 (1977), 247–266. o.
- LESZKOVEN László: A tulajdonjog-fenntartás egyes kérdései, in: *Az uniós csatlakozás hatása a letelepedés és a szolgáltatás szabad áramlása körében. POT konferenciakötet* (szerk. Miskolczi Bodnár Péter), Novotni Alapítvány, Miskolc, 2005, 81-91. o.
- LEUNISSEN, Paul M. M.: *Konsuln und Konsulare in der Zeit von Commodus bis Severus Alexander (180-235 n. Chr).* Prosopographische Untersuchungen zur senatorischen Elite im römischen Kaiserreich. Amsterdam, Gieben, 1989
- LIEBS, Detlef: Der Sieg der schönen Rutiliana, 'Lex commissoria displicebat'. in: *Festschrift für M. Kaser zum 70. Geburtstag*, München, 1976
- LIEBS, Detlef: *Hofjuristen der römischen Kaiser bis Justinian.* Bayerische Akademie der Wissenschaften, München, 2010

- LIEBS, Detlef: *Vor den Richtern Roms. Berühmte Prozesse der Antike*. München, C.H. Beck, 2007
- LONGO, Giannetto: *Diritto romano, Diritto delle obbligazioni. Vol. II: Parte speciale*. Roma, Soc. Ed. del "Foro italiano", 1954
- LOUET, Georges – BRODEAU, Julien: *Recueil de plusieurs notables arrests donnez en la Cour de Parlement de Paris, II*. Paris, La veuve de Damien Foucault, 1678
- LOVATO, Andrea: Giulio Paolo e il 'decretum principis'. in: *Studi in onore di R. Martini, II*. Milano, Giuffrè Editore, 2009
- MAYER, Markus Antonius: *Der Kauf nach dem Augsburger Stadtrecht von 1276 im Vergleich zum gemeinen römischen Recht*. Berlin, LIT Verlag Münster, 2009
- MENYHÁRD Attila: *A jóerkölsbe ütköző szerződések*. Gondolat, Budapest, 2004
- MENYHÁRD Attila: A jó erkölcsbe ütköző szerződések érvénytelenségének jogkövetkezményei, *Magyar Jog*, 1999/4., 223-228. o.
- MENYHÁRD Attila: *A szerződés akarathibák miatti érvénytelensége*, Budapest, 2000
- MOLNÁR Hella: Az érvénytelenség jogkövetkezményei. in: *A polgári jogi tudományos diákkör évkönyve 2003-2004 és 2004-2005-ös tanév* (szerk.: Bajorfi Ákos – Bodzási Balázs – Molnár Márta), Polgári Jogi Tudományos Diákkör Egyesülete, Budapest, 2007, 293-316. o.
- MUSUMECCI, Francesco: *Ancora sulla 'in integrum restitutio' di Rutiliana, in 'Cunabula Iuris'*. *Studi storico giuridici per G. Broggin*. Milano, Giuffrè, 2002
- NEMES Szilvia: Adok-kapok, avagy egy sajátos adásvétel Petronius Satyriconjában, *Antik Tanulmányok*, 2015/2., 195-211. o.
- NICOSIA, Elenore: *'Sub condicione resolvitur'. Le clause di risoluzione della 'emptio venditio'*. Parte prima. Catania, Liberia Editrice Torre, 2009
- PETERS, Frank: *Die Rücktrittsvorbehalte des römischen Kaufrecht*. Köln-Wien, Böhlau, 1973
- POHLENZ, Max: *Die Stoa. Geschichte einer geistigen Bewegung*. Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, 1949
- PÓKECZ KOVÁCS Attila: A feléntúli sérelem dogmatikai konstrukciója a római jogban és a modern polgári törvénykönyvekben, *Jura*, 2014/2., 116-126. o.
- PÓKECZ KOVÁCS Attila: A gazdasági- és hitelválság megoldásának jogi eszközei és közjogi következményei a római köztársaság végén (Kr. e. 49-47). in: *Universitas „unius rei”*. *Tanulmányok a római jog és továbbélése köréből* (szerk.: P. Szabó Béla – Újvári Emese), Debrecen, 2014, 197-216. o.
- PÓKECZ KOVÁCS Attila: Laesio enormis and its survival in modern civil codes. in: *Kúpna zmluva – história a súčasnosť* II. (szerk.: Erik Štenpien), Košice, 2014, 219-244. o.
- POZSONYI Norbert: A lakás bérbeadójának zálogjoga a bérlő vagyontárgyain. in: *Ünnepi kötet Dr. Molnár Imre egyetemi tanár 80. születésnapjára* (szerk.: Jakab Éva – Pozsonyi Norbert), Szeged, 2014, 381-382. o.
- PUSZTAHELYI Réka: A szerződés egyoldalú megszüntetéséhez való jog visszaélésszerű gyakorlása. in: *Ünnepi tanulmányok Bíró György professzor 60. születésnapjára* (szerk. Barzó Tímea – Juhász Ágnes – Leszkoven László –

- Pusztahelyi Réka), Novotni Alapítvány a Magánjog Fejlesztéséért, Miskolc, 2015, 435-449. o.
- RIGÓ Balázs: E pluribus unum? Recenzió Földi András (szerk.): Összehasonlító jogtörténet című tankönyvéről, *Jogelméleti Szemle*, 2013/4., 220-225. o.
 - RÜPKE, Jörg: *Kalender und Öffentlichkeit: die Geschichte der Repräsentation und religiösen Qualifikation von Zeit in Rom*. Berlin, Walter de Gruyter, 1995
 - SÁNDOR István: Recenzió Frivaldszky János: Tanulmányok a jog erkölcsi alapjairól szóló kötetéről. *Jogelméleti Szemle*, 2015/3., 149-156. o.
 - SANFILIPPO, Cesare: *Pauli Decretorum libri tres*. Milano, Giuffrè, 1938
 - SIKLÓSI Iván: A felén túli sérelem jogi konstrukciója a római jogban és annak továbbélése során. in: *Tanulmányok az uzsoráról* (szerk.: FILÓ Mihály), Budapest, 2016, 31-45. o.
 - SCHELTEMA, Arjan Hinrik: *De goederenrechtelijke werking van de ontbindende voorwaarde*. Den Haag, Universiteit Leiden, 2003
 - SIKLÓSI Iván: A jogügyletek érvénytelenségével összefüggő terminológiai kérdések a római jogban, *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*, 2006/43., 203-222. o.
 - SIKLÓSI Iván: A jogügyleti érvénytelenség fogalom- és dogmatörténetéből. in: *Összehasonlító jogtörténet* (szerk.: FÖLDI András), ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2018, 479–505. o.
 - SIKLÓSI Iván: A jogügyleti érvénytelenség néhány kérdése a római jogban, különös tekintettel a civiljogi és a praetori jogi érvénytelenség distinkciójára, valamint a „megtámadhatóság” problémájára, *Acta Facultatis Politico-iuridicae Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*, 2010/47., 79–117. o.
 - SIKLÓSI Iván: *A nemlétező, érvénytelen és hatálytalan jogügyletek elméleti és dogmatikai kérdései a római jogban és a modern jogokban*. (ELTE Jogi Kari Tudomány 23.), ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2014
 - SIKLÓSI Iván: A nemlétező szerződés jogdogmatikai kategóriája és esetkörei a római jogban, *Jogelméleti Szemle* 2005/4. <http://jesz.ajk.elte.hu/siklosi24.html> (2021. január 12.)
 - SIKLÓSI Iván: A sematizmus és dogmatizmus veszélyeiről a romanisztikai és a civilisztikai kutatások során. in: *Studia in honorem Gábor Hamza. Ünnepi tanulmányok Hamza Gábor 70. születésnapja tiszteletére* (szerk.: Boóc Ádám – Sándor István), Budapest, 2019, 247-256. o.
 - SIKLÓSI Iván: A végrendelet visszavonásának dogmatikai megítélése, különös tekintettel az utólagos érvénytelenség elméleti problematikájára, *Jogtörténeti tanulmányok* 2008/9., Pécs, 353-376. o.
 - SIKLÓSI Iván: Az eredeti állapot helyreállítása mint érvénytelenségi jogkövetkezmény problémaköréhez a római jogban és a magyar polgári jogban, *Jog – Állam – Politika*, 2012/2., 75-90. o.
 - SIKLÓSI Iván: Az érvénytelenségi ok kiküszöbölésének néhány kérdése a római jogban és annak továbbélése során, *Acta Facultatis Politico-iuridicae*

-
- Universitatis Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae*, 2005/42., 65-100. o.
- SIKLÓSI Iván: Der Widerruf des Testaments aus der Sicht der Rechtsdogmatik und die Probleme der nachträglichen Ungültigkeit der Rechtsgeschäfte, *Annales Universitatis Scientiarum Budapestinensis de Rolando Eötvös Nominatae, Sectio Iuridica*, 2007/48., 341-368. o.
 - SIKLÓSI Iván: Some thoughts on the inexistence, invalidity and ineffectiveness of juridical acts in Roman law and in its subsequent fate, *Journal on European History of Law*, 2017/1., 90-97. o.
 - SOPOVNE BACHMANN Katalin – BOLERÁ CZKY Margit: Semmis az a szerződés, amely jóerkölcsbe ütközik, *Magyar Jog*, 1996/6., 347-351. o.
 - SZALMA József: A jószokások (jóerkölcs) és a közrend megsértésének jogi következményei a magyar polgári jogban, *Magyar Jog*, 2011/7., 397-411. o.
 - VAJNA Zita Barbara: Jóerkölcsbe ütköző szerződések. *Iustum Aequum Salutare*, 2013/3., 215-229. o.
 - VÉKÁS Lajos: *Szerződési jog. Általános rész*, ELTE Eötvös Kiadó, Budapest, 2016
 - WANKERL, Veronika: 'Appello ad principem'. *Urteilsstil und Urteilstechnik in kaiserlichen Berufungsentscheidungen (Augustus bis Caracalla)*. München, C. H. Beck, 2009
 - WIEACKER, Franz: 'Lex commissoria'. *Erfüllungszwang und Widerruf im römischen Kaufrecht*. Springer-Verlag Berlin, Heidelberg, 1932
-
-